

ОХОРОНЮВАНІ ПРИРОДНІ ТЕРИТОРІЇ

ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ УНІКАЛЬНИХ СТЕПОВИХ БІОТОПІВ ТА АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ У КАРАЛАРСЬКОМУ ПРИАЗОВ'І

І.Ю. Парнікоза, О.В. Годлевська, Р.О. Зімнухов

*Історико-архітектурна пам'ятка-музей "Київська фортеця", Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена
НАН України, Караларський регіональний ландшафтний парк*

WAYS OF CONSERVATION OF UNIQUE STEPPE BIOTOPES AND ARCHEOLOGICAL HERITAGE IN AZOV-KARALAR REGION. Parnikova I.Yu., Godlevska O.V., Zimnukhov R.O. - Nature Reserves in Ukraine. 16 (2): 99-104. - Basing at the data about spatial distribution of rare species of flora and fauna an opportunity of zoning of the regional landscape park "Karalarsky" is analyzed. Authors prove that at the park territory, in its current measures, only a reserve zone may exist. Otherwise, degradation and loss of rare species will certainly occur. Realization of measures which may cause it is straightly contrary to national legislation. Eco-education and recreation activity may be possible only in case of widening of the park territory – specifically due to adjacent tract "Artezian". As well increasing of the status of the existing reserved object to the level of a national natural park is needed.

Key words: Karalar Azov Region, steppe, conservation, national natural park.

ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ УНІКАЛЬНИХ СТЕПОВИХ БІОТОПІВ ТА АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ У КАРАЛАРСЬКОМУ ПРИАЗОВ'І. Парнікоза І.Ю., Годлевська О.В., Зімнухов Р.О. - Заповідна справа в Україні. 16 (2): 99-104. - На основі даних про просторове розміщення рідкісних видів флори та фауни проаналізовано можливість зонування регіонального ландшафтної парку "Караларський". Встановлено, що на території парку, в його теперішніх межах, ніяких інших зон, крім заповідної, бути не може, оскільки це неодмінно призведе до деградації та втрати раритетних видів. Реалізація заходів, що можуть викликати таку втрату, є прямим порушенням національного законодавства. Еко-просвітня та рекреаційна діяльність можлива лише в разі розширення території парку – зокрема за рахунок прилеглої урочища Артезіана. Необхідним є також підвищення статусу існуючого заповідного об'єкту до рівня національного природного парку.

Ключові слова: Караларське Приазов'я, степ, збереження, національний природний парк.

ПУТИ СОХРАНЕНИЯ УНИКАЛЬНЫХ СТЕПНЫХ БИОТОПОВ И АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ В КАРАЛАРСКОМ ПРИАЗОВЬЕ. Парнікоза І.Ю., Годлевская О.В., Зімнухов Р.О. - Заповідна справа в Україні. 16 (2): 99-104. - На основе данных о пространственном размещении редких видов флоры и фауны проанализирована возможность зонирования регионального ландшафтної парку "Караларський". Установлено, что на территории парка, в его нынешних границах, никаких других зон, кроме заповедной, быть не может, поскольку это непременно приведет к деградации и уничтожению раритетных видов. Реализация мер, которые могут вызвать такую утрату, является прямым нарушением национального законодательства. Эко-образовательная и рекреационная деятельность возможна только в случае расширения территории парка – в частности за счет прилегающего урочища Артезиан. Необходимым является также повышение статуса существующего заповедного объекта до уровня национального природного парка.

Ключевые слова: Караларское Приазов'е, степь, сохранение, национальный природный парк.

В Україні зберігся ще цілий ряд куточків, де ділянки дикої природи гармонійно співіснують з пам'ятками давнини. В умовах тотальної господарської експансії такі островці знаходяться під постійною загрозою. Повною мірою це стосується українських степів, для яких нерозораними залишилися лише 4 % їх площі (Парнікоза, 2008).

Одним з найбільших степових масивів не тільки України, але і усій Європи, є Караларський степ на півночі Керченського півострова (Парнікоза, 2008; 2009). З півдня і південного сходу до нього примикає урочище Артезіан – значна за площею територія, на якій цілинний степ втрачений, однак за відсутності інтенсивного господарювання і наявності джерел прісної води спостерігається підвищене біорізноманіття, а місцями – і самовідновлення природних комплексів (Парнікоза, 2009). Саме ці два об'єкти складають єдиний цінний природний масив, який надалі ми будемо іменувати Караларсько-Артезіанським (КАЗ).

Крім того, що територія КАЗ характеризується високою природною цінністю, масив є одним з найбільш археологічно цінних в Україні, що обумовлено доброю

збереженістю археологічного матеріалу, включаючи надзвичайно інформативні пам'ятки античності – поселення, укріплення і некрополі хори Боспорського царства (Масленников, 2007; Винокуров, 2007). Караларське Приазов'я збереглося багато в чому завдяки функціонуванню тут з 1947 р. Багерівського військового полігону (полігон № 71 ВПС СРСР) – секретного об'єкта, функціонування якого було спрямоване на забезпечення проведення ядерних випробувань. Однак після ліквідації полігону територію, що включає узбережжя Азовського моря, прагнуть необдуманно використати з метою розвитку курортної галузі.

У 1988 р. на частині Караларського степового масиву території був створений заказник площею 5900 га з досить суворим охоронним режимом. У 1990-і рр. була спроба посилити його охоронний статус шляхом включення цього масиву до Казантипського природного заповідника (що досі здається нам оптимальним вирішенням питання збереження цієї території), однак це не вдалося. Виходячи з необхідності підвищення охоронного статусу для цієї території, у 2005 р. група з 21 фахівця

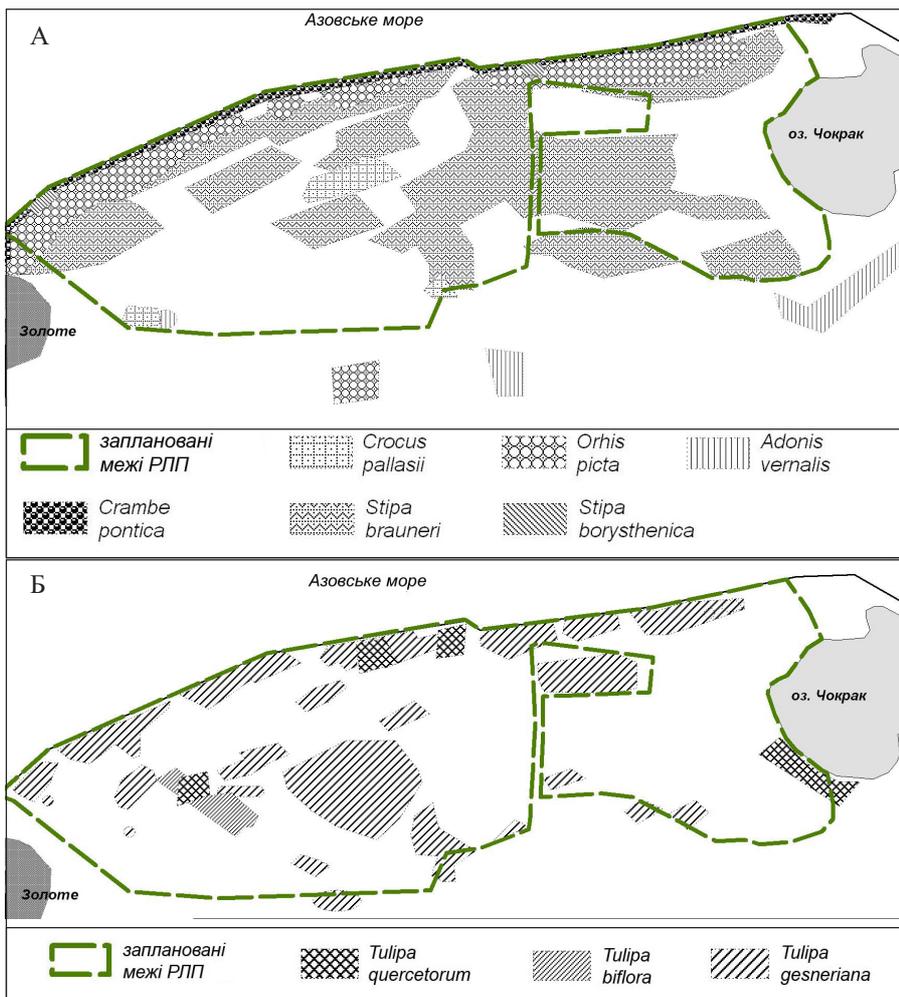

Рис. 1. Райони поширення ряду червонокнижних видів флори Караларського Приазов'я.

підготувала обґрунтування щодо створення Національного природного парку (НПП) “Караларський”, який повинен був включити існуючий заказник і прилеглі масиви (Карпенко та ін., 2005). Обґрунтування було передано до Держслужби заповідної справи України. Очікуючи рішення про створення НПП, природоохоронна громадськість разом з археологами провадила роботу щодо попередження господарської експансії на територію заказника та прилеглі території. У цій роботі велику роль зіграло наявність у заказника затвердженого положення щодо суворого режиму його охорони. На жаль, статус НПП цій території досі не надано. Натомість у 2007 р. Уряд Криму, мабуть з метою “пом’якшити” заповідний режим території, прийняв рішення про трансформацію заказника в регіональний ландшафтний парк (РЛП) – тип заповідних об’єктів місцевого значення, охоронний режим яких в Законі України “Про природно-заповідний фонд України” прописаний досить умовно. Отримавши нові 1000 га території, РЛП “Караларський степ” втратив чітко встановлені межі та затверджений суворий охоронний режим. Незабаром після створення РЛП постало питання і про зонування його території, для поєднання охорони природних комплексів з рекреацією та туризмом.

Метою даної роботи є аналіз можливості зонування існуючого РЛП “Караларський”, а також спроба пошу-

ку такого варіанту організації режиму охорони, який міг би реалізувати три основні завдання – збереження унікального природного багатства РЛП і прилеглих цінних територій, збереження археологічних пам’яток Караларського Приазов’я, а також забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності.

Характеристика цінності території

Рослинність і флора.

Природна цінність Караларського степу в першу чергу обумовлена наявністю великого масиву не порушеної (або ж природним шляхом відновленої) степової рослинності, сформованої в умовах Керченсько-Приазовського, дуже посушливого, кліматичного району і представленої усіма характерними для Керченського півострова типами рослинності – степовими, пустельними, саваноїдними, лучно-болотяними (Котова, 1962; Білик, Ткаченко, 1975; Новосад, 1992). Загальносвітову цінність рослинності Караларського степу надають значні площі формації *Stipa brauneri* Pasz., які займають більшу частину території сучасного РЛП, а також ділянки формації *Stipa borysthenica* Klok. ex Prokud. – займають деякі піщані узбережжя, найбільш вразливі у разі рекреаційного освоєння. Дані угруповання охороняються Зеленою книгою України (Зелена книга ..., 2009), а формують їх види Червоної книги України (Червона книга ... Рослинний світ, 2009). Крім того, значну цінність становлять формації петрофітної та саваноїдної рослинності. Що стосується території прилеглого урочища Артезіан, то тут найбільшу цінність становлять рідкісні в регіоні комплекси прибережно-водної та водної рослинності ставків і руслу струмка Артезіан. Високе природоохоронне значення мають і петрофітні рослинні комплекси на схід від с. Золоте. Згідно з Постановою Верховної ради АР Крим “Про створення регіонального ландшафтного парку “Караларський”, до його складу входить також 360 га морської акваторії, де представлені формації *Zostera marina* L., занесеної до Додатка I Бернської конвенції (Вініченко, 2006).

За попередніми, власними і літературними, даними, для КАЗ відомо 259 види рослин, що становить близько 30 % від загальної кількості видів рослин Керченського флористичного району (Новосад, 1992; Карпенко та ін.,

2005). У ході подальших досліджень перелік видів, безсумнівно, збільшиться. На території КАЗ нами виявлено такі червонокнижні види: *Adonis vernalis* L., *Astragalus borysthenticus* Klok., *Astrodaucus littoralis* Drude, *Centaurea taliewii* Kleop., *Crambe pontica* Stev. ex Rupr. і *C. grandiflora* DC, *Crocus pallasii* Goldb., *Glacium flavum* Crantz, *Orchis picta* Loisel., *Salvia scabiosifolia* Lam., *Stipa brauneri*, *Stipa borysthenticus* та *Stipa capillata* L., *Tulipa gesneriana* L., *T. quercetorum* Klok. et Zoz., *T. biflora* Pallas. Зустрічається також *Alyssum borzeanum* E.I. Nyarady, занесений до Додатка I Бернської Конвенції (Вініченко, 2006). За літературними даними також відомі знахідки таких червонокнижних видів: *Anogramma leptophylla* (L.) Link, *Viola alba* Besser., *Crambe mitridatis* Juzepczuk, *Colchicum ancycense* B.L. Burt, *Genista scythica* Pacz., *Linum pallasianum* Schult., *Paeonia tenuifolia* L., *Sternbergia colchiciflora* Waldst. et Kitaib, *Stipa pulcherrima* C. Koch, *S. poetica* Klokov, *S. tirsia* Stev., *S. ucrainica* P. Smirn., *Thymus littoralis* Klokov et Des.-Shost., *Triticum boeoticum* K G Lark., а також *Gypsophylla glomerata* Pallas ex Bieb. (Карпенко та ін., 2005; Червона книга ... Рослинний світ, 2009). Відомі також види рослин, занесені до Європейського червоного списку: *Dianthus lanceolatus* Steven ex Rchb., *Crataegus taurica* Pojark., *Crambe buschii* Stank., *Thymus dzevanovskyi* Klokov et Des.-Shost. (Карпенко та ін., 2005; власні дані).

З метою визначення значимості тих чи інших ділянок КАЗ для збереження популяцій раритетних видів рослин, нами закартовано поширення деяких з них (рис. 1).

Це дозволило визначитися з пріоритетними для збереження цих видів територіями РЛП "Караларський". Зокрема, для збереження *Orchis picta* особливе значення мають прибережні кам'яністі схили і тераси від с. Золоте до мису Багатубе. З дещо меншою щільністю вид зустрічається в глибині цілинного масиву, і окремими групами – на прилеглих перелогах урочища Артезіан. У досліджених фрагментах популяції переважають квітучі екземпляри, у зв'язку з чим, виду необхідні резервні території, на яких можуть утворюватися молоді популяції, що буде ускладнено у разі інтенсифікації рекреаційного використання території. *Crocus pallasii*, на відміну від попереднього виду, за наявними поки даними має зону розповсюдження, обмежену трьома невеликими районами. Вид представлений щільними популяціями, що характеризуються наявністю молодих вікових стадій.

На території КАЗ *Tulipa gesneriana* дифузно поширений майже по всій території РЛП "Караларський", утворюючи окремі скупчення з переважанням квітучих

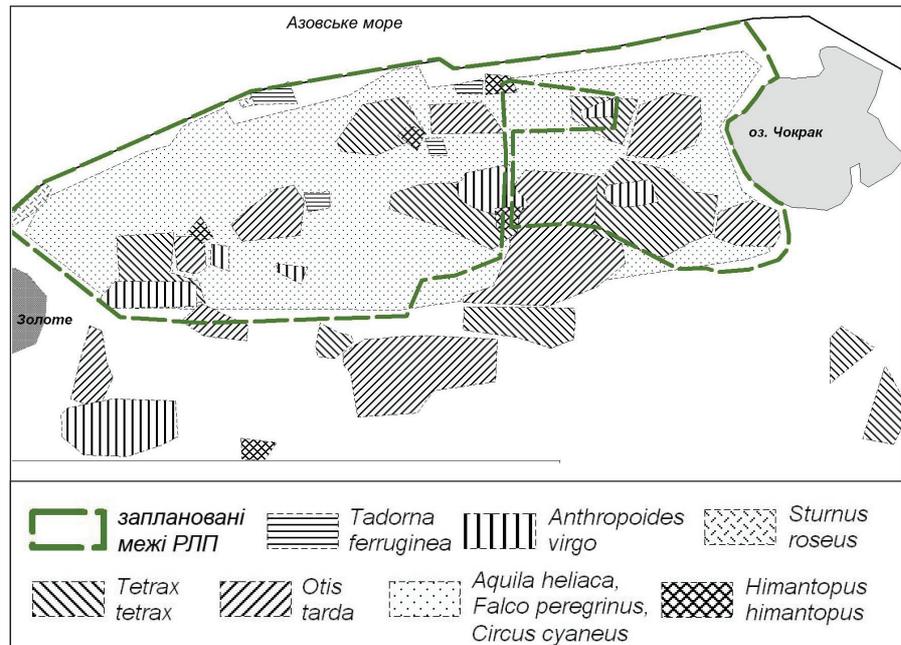

Рис. 2. Райони постійного або тимчасового перебування ряду червонокнижних видів птахів Караларського Приазов'я.

екземплярів; *T. biflora* зустрічається в Сюєрташській балці (в популяціях домінують квітучі екземпляри), а *T. quercetorum* – у Сюєрташській балці, на узбережжі бухти Поліфем і по берегах оз. Чокрак. Останній представлений кореневищними куртинами і за фенотипом дуже нагадує ендемічний тюльпан скіфський (*Tulipa scythica* Klokov & Zoz), однак необхідне для остаточної ідентифікації вкопування цибулин не проводилося у зв'язку з червонокнижним статусом усіх дикорослих видів тюльпанів України.

На степових схилах біля с. Золоте виявлено такі типово степові види, як *Onosma tinctoria* M. Bieb., *Muscari neglectum* Guss. ex Ten., *Ornithogalum flavescens* Lam. На перелогах біля артезіанських ставків виявлено відновлення формацій *Stipa brauneri*.

Таким чином, навіть виходячи з наявних попередніх даних, очевидно, що для збереження проаналізованих видів червонокнижних рослин заповідна зона РЛП (а в майбутньому НПП) "Караларський" повинна покривати всю його теперішню територію, а також – сусідні цінні з флористичної точки зору ділянки урочища Артезіан (як території, що має бути приєднана в рамках розширення існуючого РЛП чи створення НПП "Караларський").

Фауна. На території КАЗ виявлено не менш ніж 197 видів наземних хребетних і 26 видів наземних безхребетних, занесених до Червоної книги України (Червона книга ... Тваринний світ, 2009), міжнародних червоних списків і додатків до Бернської, Боннської та інших міжнародних договорів (Годлевська та ін, 2010).

У ході досліджень нам вдалося накопичити деякі відомості про території КАЗ, що мають велике значення для збереження низки червонокнижних видів птахів, у тому числі як місць їх гніздування (рис. 2). Так, *Otis tarda* на території парку регулярно фіксується на південь від гори Караларська, в районі гори Мірошникова, на ділянці по-

близу каменоломень і т. д. Добре відомо, що для збереження популяцій цього виду необхідно звести до мінімуму фактор турбування птахів (напр., Андрущенко, Стадниченко, 1999; Федоренко, 1986; Флінт і др., 1986). Ця умова вказана і в плані дій зі збереження виду, розробленого в рамках Меморандуму взаємопорозуміння щодо збереження дрохви. Україна, підписавши меморандум (вступив в силу в 2002 р.), взяла на себе зобов'язання по реалізації дій, спрямованих на збереження виду. За нашими даними, вже зараз фактор занепокоєння дрохв у Караларському степу настільки значний, що багато їх гнізд гинуть. Ще більшою стресорністю відрізняється *Tetrax tetrax*. Можливості для гніздування цього виду наявні на ділянках низькотравних цілинних степів та перелогів (Червона книга ... Тваринний світ, 2009). Це визначає необхідність поширення заповідного режиму на всю територію розглянутого ковилового масиву з метою створення умов для розширення гніздових територій хохітви. *Anthropoides virgo* тримається на території РЛП поблизу Сюєрташської балки, в районі гори Плоскої, Скеля, Джейлавської і т. і.; на території урочища Артезіан – в долині струмка, особливо часто – у ставків (ставки Артезіан взагалі мають дуже високе значення як місце літнього і міграційного скупчень птахів, у тому числі рідкісних та червонокнижних). Як і у випадку з дрохвою і хохітвою, зафіксована загибель кладок, внаслідок сильного чинника неспокою. Тож, для того щоб домогтися збільшення чисельності виду, режим суворої заповідності повинен охопити всю територію парку. Якщо для попередніх видів значення має встановлення заповідного режиму на якомога більшій площі степових масивів, то для *Tadorna ferruginea* також дуже важливим фактором є можливість спокійно годуватися в акваторії бухт, а також на озері Чокрак.

Як свідчить аналіз рис. 2, вся територія РЛП становить велике значення також для ряду інших червонокнижних видів птахів – *Sturnus roseus*, що влаштовує свої колонії на прибережних урвищах; *Himantopus himantopus*, що тримається на мулистих берегах оз. Чокрак. Для *Aquila heliaca* (що має статус “уразливий” в Червоному списку МСОП), *Falco peregrinus* та *Circus cyaneus* уся територія РЛП становить зону годування. У цілому значущість цієї території для збереження рідкісних і зникаючих видів птахів підтверджена її включенням до всесвітнього списку ІВА-територій.

Таким чином, вся територія існуючого РЛП являє собою винятково важливу для збереження рідкісних птахів територію. Зважаючи на це, тут має бути встановлений режим, що максимально виключає дію факторів погіршення умов гніздування, турбування і браконьєрства. У разі ж окремих особливо важливих для фауни ділянок та біотопів за межами передбачуваної заповідної зони, необхідно встановлення особливого режиму, що дозволить зберегти їх у природному стані. Останнє особливо актуально для збереження ще однієї стресорної групи хребетних тварин КАЗ – рукокрилих. На території КАЗ знаходиться сховище найбільшого в Криму і в Україні літнього скупчення рукокрилих (Годлевська та ін, 2009). Стихійна рекреація в даному випадку може призвести до їх турбування та зникнення колоній.

Археологічна та історична цінність. Археологічна унікальність даного регіону полягає в тому, що внаслідок високого ступеня вивченості даний регіон дозволяє, можливо, вперше в історії вивчення Боспорського царства, поставити завдання достатньо повного відтворення історії одного з регіонів дуже великої сільської території найбільшого в Північному Причорномор'ї державного утворення (Масленников, 2007). Прибережні пам'ятки регіону не тільки детально досліджені Східно-Кримською експедицією Інституту археології РАН, очолюваною О.О. Масленниковим (що працює тут більше 30 років), а й отримали офіційний охоронний статус пам'яток археології.

Хронологічно перші пам'ятки відносяться до епохи мідно-кам'яного віку і ранньої бронзи (IV–III тис. до н. е.). Це – кургани з ознаками кемі-обинської культури та свідчення перебування тут носіїв ямної культури. Виявлено також поселення епохи середньої бронзи (кінець III – початок II тис. до н. е.), пов'язані з особливою каменською культурою. Особливу унікальність має виявлена тут і поки що єдина відома кам'яна довготривала споруда того часу. Епоху пізньої бронзи – раннього заліза на даній території представляють окремі артефакти. До цього ж часу може відноситися спорудження Чокракського валу (Масленников, 1998). Найкращим чином на території Караларського масиву представлені археологічні пам'ятники античності. Винятковості даній території додає той факт, що тут в IV–III ст. до н. е. боспорські греки створюють не просто традиційну далеку полісну хору, а єдиний господарський комплекс, що складається з головного укріпленого поселення “Генеральське Західне” (з вежами, стінами і ровами, а також святилищем) та низки допоміжних. Вони забезпечували розвинену господарську інфраструктуру, ймовірно, великої “царської” садиби. Після їх залишення (у першій третині III ст. до н. е.) вже на нових місцях у другій половині III–II ст. до н. е. з'являються укріплені поселення. Такі поселення (“Золоте Східне” та ін.) ймовірно мали змішане греко-варварське населення. Максимуму ж заселення Караларського Приазов'я, ймовірно, досягло в римський час (I–III ст. н. е.), коли тут виросла “царська хора”. Її поселення – невеликі фортеці, розташовувалися через кожні 3–5 км і супроводжувалися ґрунтовими некрополями. Занепад античності привів у Караларське Приазов'я носіїв салтовомаяцької культури, що залишили тут сліди загонів для худоби та тимчасових стійбищ (Масленников, 2007).

У наш час по всій смузі вищеписаних і добре досліджених об'єктів спостерігається відновлення порушеної розкопками степової рослинності, аж до відновлення ковиляників. Введення режиму заповідності дозволить зберегти археологічні об'єкти від руйнації внаслідок стихійного пошуку скарбів.

Об'єкти, розташовані за межами існуючого РЛП – на території урочища Артезіан, протягом останніх 20 років вивчає Міжнародна російсько-українська артезіанська археологічна експедиція МПГУ, очолювана М.І. Винокуровим, спільно з КФ ІА НАНУ. На території урочища виявлено цілу низку археологічних пам'яток: артефакти палеоліту, поселення доби бронзи, античні городища і поселення, залишки стародавніх середньовічних

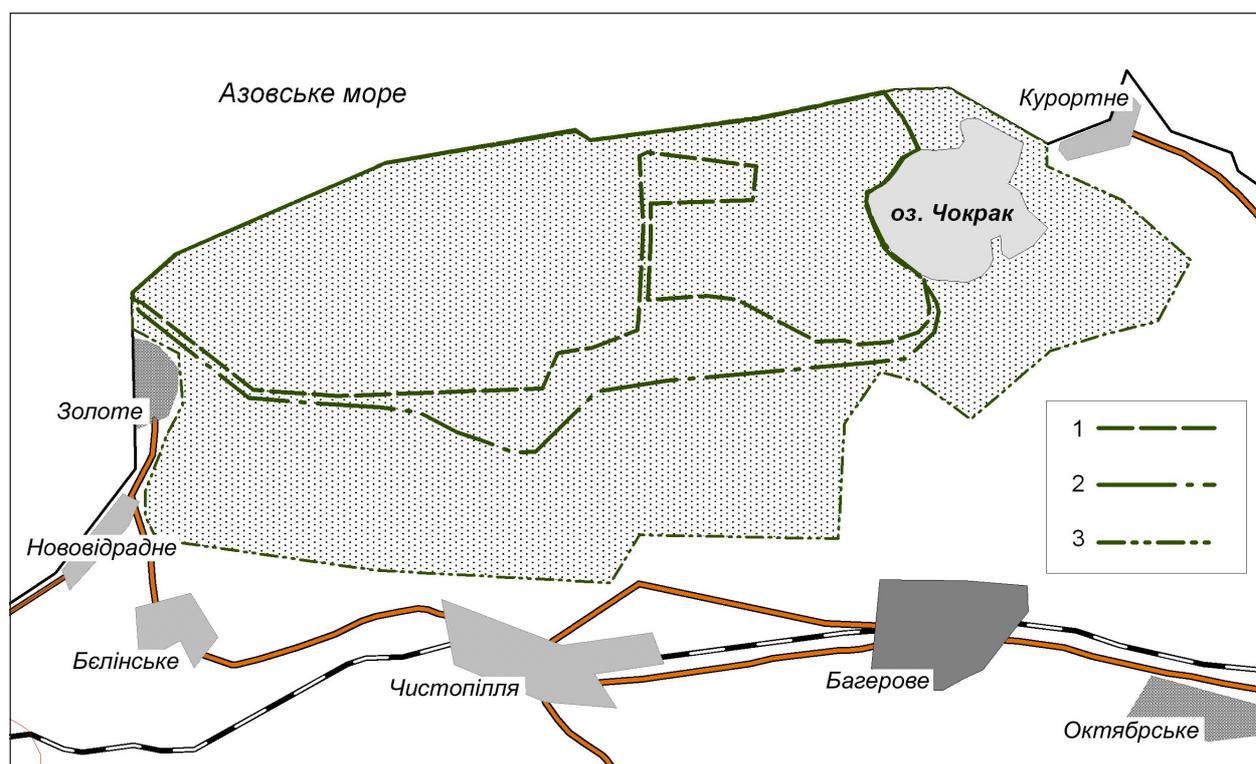

Рис. 3. Схема оптимальної організації об'єкта ПЗФ (РЛП "Караларський" з перспективою трансформації в НПП) на території Караларського Приазов'я.

1 - заповідна зона РЛП; 2 - заповідна зона НПП, 3 - території для виділення інших зон РЛП / НПП.

поселень, укріплень, виробничих комплексів і сільськогосподарських наділів, терас, доріг, святилищ і стародавніх місць поховань – ґрунтових могильників та курганів. До багатoshарових пам'ятників-поселень відносять і досліджувані протягом тривалого часу поселення Артезіан, Ново-Відрадне, Золоте, Багерове-Північне з ґрунтовими некрополями (Винокуров, 1998; 2007). Деякі з перелічених об'єктів вже оголошені пам'ятками археології. Давні поселення, перебуваючи за межами планованої заповідної зони РЛП, представляють відмінну базу для польової музеєфікації.

Свідченнями новітньої історії на території РЛП є залишки секретного радянського полігону № 71 ("Москва-400"), який функціонував протягом другої половини 20-го ст. для забезпечення випробування ядерної і водневої зброї на полігонах СРСР. Проведенню натурних ядерних випробувань передували етапи попередніх робіт, що виконували на основній базі 71-го полігону, які включали відпрацювання скидання "неядерних" (споряджених азидом свинцю) бомб разом з випробуваннями їхніх літаків-носіїв. При переході на підземні ядерні випробування полігон брав у них участь, забезпечуючи контроль виходу продуктів вибуху в атмосферу та їх забір для радіохімічного аналізу авіаційними засобами (Мезелев, 1998). У 1971 р. конструкції і спорядження з майданчика-мийки на Багеровському полігоні, де літаки-забірники проходили дезактивацію від продуктів розпаду після ядерних вибухів, поховали в спеціальних могильниках. У результаті після закриття полігону залишилося три могильники, місце розташування одного з них відоме, він обстежений і офіційно перебуває під охороною.

Територія КАЗ має також високе військово-меморіальне значення: на території масиву розгорталися трагічні події, пов'язані з обороною і звільненням Криму в ході Великої Вітчизняної війни. Це місця висадки і боїв десантів у ході Керченсько-Феодосійської десантної операції (26.12.1941–02.01.1942), а в травні 1942 р. – боїв останніх оточенців Кримського фронту та райони дії партизанських загонів (Абрамов, 2004; Березинский, Храпаль, 2004).

Шляхи збереження Караларського Приазов'я

Наразі об'єднати на території КАЗ збереження природної, історико-культурної та археологічної спадщини з завданнями рекреації намагаються шляхом зонування колишнього заказника – нинішнього РЛП "Караларський". Але, як впливає з вищевказаного, мова йде про практично суцільний ковиловий масив з високою концентрацією раритетних видів флори і фауни, охорона яких регламентується законодавством України, в тому числі, Законом "Про Червону книгу України". Відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд України" (ст. 24): "на території регіональних ландшафтних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей може проводитися [а може і не проводиться – авт.] зонування з урахуванням умов, передбачених для національних природних парків". Таким чином, по-перше, зонування не є обов'язковим, а по-друге, якщо воно і проводиться, то відповідно до вимог щодо зонування національних природних парків – ст. 21 цього ж закону.

Причому згідно з останньою: “заповідна зона – зона, призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників”. Ст. 11. Закону України “Про Червону книгу України” свідчить, що охорона червонокнижних видів здійснюється, зокрема, шляхом “обліку спеціальних вимог щодо охорони об’єктів Червоної книги України під час ... вирішення питань відведення земельних ділянок, розробки проектної або проектно-планувальної документації”. Таким чином, якщо мова йде про зонування, то в будь-якому випадку повинні бути враховані інтереси збереження червонокнижних видів. З викладеного в попередньому розділі зрозуміло, що на території зростання /проживання вищеперерахованих червонокнижних видів ніяких інших зон, крім заповідної, бути не може, оскільки це неодмінно призведе до деградації та втрати раритетних видів КАЗ. Реалізація заходів, що можуть викликати таку втрату, є прямим порушенням національного законодавства. Відповідно, якщо РЛП “Караларський” і повинен бути зонований, то таке зонування повинно супроводжуватися виділенням виключно заповідної зони.

Що стосується питання забезпечення рекреаційних завдань, то очевидно, що на території створеного РЛП “Караларський” неможливо поєднувати охорону природи, археологічних пам’яток, рекреацію і туризм. Виходячи з потреб збереження природної цінності та археологічної спадщини, можна говорити, що оптимальним був режим колишнього заказника, який не допускав реалізації рекреаційної діяльності. Такий суворий режим бачиться оптимальним, якщо прийняти до уваги відомості про масове випробування на території колишнього полігону № 71 бойових отруйних речовин та захоронення відходів радіоактивних випробувань. Що ж до забезпечення рекреації, то найкращим виходом є створення на базі існуючого РЛП національного природного парку, з включенням в його зону регульованої рекреації більшої частини урочища Артезіан, півночі і сходу озера Чокрак (рис. 3). При цьому, можна було б вести мову про організацію пізнавального туризму (на музеєфіковані за зразком державних заповідників “Ольвія” і “Херсонес” руїни артезіанських поселень) і спостереження птахів (наприклад, в районі артезіанських ставків). Можна було б також прокласти екологічну стежку по периферії заповідного ядра, з метою знайомства відвідувачів з природою і проблемами степу. Любителі ж стаціонарного відпочинку скористалися б інфраструктурою існуючих баз у районі населених пунктів Золоте і Курортне.

Література

- Абрамов В.В. Оборонительная операция войск Крымского фронта в середине мая 1942 года и эвакуация их с Керченского полуострова. - Керчь военная. Керчь, 2004. - С. 181-207.
- Андрющенко Ю.А., Стадниченко И.С. Современное состояние дрофы, стрепета и авдотки на юге левобережной Украины // Бранта. - 1999. Т. 2. - С. 135-151.
- Бережинский В.Г., Храпаль А.А. Керченско-Феодосийская десантная операция (26.12.1941-02.01.1942 гг.) // Керчь военная. Керчь, 2004. - С. 132-178.
- Білик Г.І., Ткаченко В.С. Деякі особливості рослинності Керченського півострова // Укр. ботан. журн. - 1975. - Т. 32, № 4. - С. 461-465.
- Винокуров Н.И. Археологические памятники урочища Артезиан в Крымском Приазовье. - Москва: Агентство ВРК, 1998. - 152 с.
- Винокуров Н.И. Исследование некрополя городища Артезиан в 2000 г. // Античный мир и варвары на юге России и Украины: Ольвия. Скифия. Боспор. - Запорожье: Дикое поле, 2007. - С. 351-401.
- Вініченко Т.С. Рослини України під охороною Бернської конвенції. - Київ: Хімджест, 2006. - 176 с.
- Годлевская Е.В., Гхазали М.А., Постава Т. Современное состояние троплофильных видов рукокрылых (Chiroptera) Крыма / Вестн. зоол. - 2009. - Т. 43, № 3. - С. 253-265.
- Годлевська О., Парнікоза І., Різун В. та ін. Фауна України: охоронні категорії. Довідник. /Ред. Годлевська О., Фесенко Г. - Київ, 2010. - 80 с.
- Зелена книга України / Під заг. ред. Я.П. Дідуха. - Київ: Альтер-прес, 2009. - 448 с.
- Карпенко С.А., Боков В.А., Личак А.І. та ін. Обґрунтування створення Національного природного парку “Караларський степ”. - 2005. - 36 с.
- Котова И.Н. Флора и растительность Керченского полуострова / Тр. Никитского ботсада. - 1961. - Т. 35. - С. 65-168.
- Масленников А.А. Эллинская хора на краю Ойкумены. - Москва: “ИНДРИК”, 1998. - С. 50-59.
- Масленников А.А. Крымское Приазовье в античную эпоху // Античный мир и варвары на юге России и Украины: Ольвия. Скифия. Боспор. - Запорожье: Дикое поле, 2007. - С. 181-218.
- Мезелев Л.М. Обвенчанные с радиацией. - Москва: “Экспресс-Полиграф-Сервис”, 1998. - 90 с.
- Новосад В.В. Флора Керченско-Таманского региона. - Киев: Наук. думка, 1992. - С. 187-263.
- Парнікоза І. Збереження українського степу: що можна зробити вже сьогодні? // Раритетна теріофауна та її охорона. - Луганськ, 2008. - С. 53-62.
- Парнікоза І.Ю. Перспективна мережа ПЗФ Керченського півострова // Заповідники Крима. Теорія, практика і перспективи заповідного дела в Чорноморському регіоні. Мат-лы V Междунар. науч.-практ. конфер. (Симферополь, 22-23 октября 2009 г.). - Симферополь, 2009. - С. 110-114.
- Федоренко А.П. Причины сокращения численности и пути сохранения дрофиных в УССР // Дрофы и пути их сохранения. - Москва, 1986. - С. 8-16.
- Флинт В.Е., Габузов О.С., Хрустов А.В. Стратегия сохранения дрофиных // Дрофы и пути их сохранения. - Москва, 1986. - С. 4-8.
- Червона книга України. Рослинний світ. - Київ: Глобалконсалтинг, 2009. - 900 с.
- Червона книга України. Тваринний світ. Київ: Глобалконсалтинг, 2009. - 600 с.